

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК: 330.3.16

Л.Б. ШОСТАК,
д. е. н., професор, головний науковий співробітник,
Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
А.О. СИГАЙОВ,
д.е.н., професор НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Економічна безпека України в контексті євроінтеграційних процесів

Розглянуто основні виклики економічній безпеці України на шляху поглиблення процесів інтеграції зі Загальним європейським ринком. Визначено бачення національної безпеки за умов відкритості конкурентних ринкових комплексів, що пов'язане із забезпеченням ряду базових критеріїв та стандартів розвитку – випереджального розвитку наукомістких галузей, всебічної модернізації громадського суспільства згідно з сучасною парадигмою економічних цінностей та інформаційними можливостями. Висвітлено індикатори та показники економічної безпеки в межах продуктивних сил, техніко–економічних відносин, суспільного способу виробництва, організаційно–економічного механізму та у сфері відносин господарської власності. Визначено основні показники зовнішньої економічної безпеки країни та загрози фінансовій безпеці. Серед основних загроз визначена тінізація та корумпованість суспільно–економічних відносин, а також структурні диспропорції національного господарства. Запропоновано комплекс заходів для поліпшення низки базових макроекономічних показників.

Ключові слова: економічна безпека, загрози, показники, індикатори, компоненти.

Л.Б. ШОСТАК,
д. э. н., профессор, главный научный сотрудник,
Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики
А.А. СИГАЁВ,
д.э.н., профессор НТУУ «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

Экономическая безопасность Украины в контексте евроинтеграционных процессов

Рассмотрены основные вызовы экономической безопасности Украины на пути углубления процессов интеграции с Общим европейским рынком. Определено виденье национальной безопасности в условиях открытости конкурентных рыночных комплексов, что связано с обеспечением ряда базовых критериев и стандартов развития – опережающего развития наукоемких отраслей, всесторонней модернизации гражданского общества согласно современной парадигме

экономических ценностей и информационными возможностями. Освещены индикаторы и показатели экономической безопасности в пределах производительных сил, технико-экономических отношений, общественного способа производства, организационно-экономического механизма и в сфере отношений хозяйственной собственности. Определены основные показатели внешней экономической безопасности страны и угрозы финансовой безопасности. Среди основных угроз определена теневизация и коррумпированность общественно-экономических отношений, а также структурные диспропорции национального хозяйства. Предложен комплекс мер по улучшению ряда базовых макроэкономических показателей.

Ключевые слова: экономическая безопасность, угрозы, показатели, индикаторы, компоненты.

L. SHOSTAK,

Dr. of economical science, Professor, Principal Researcher,
State Research Institute of Informatization and Economic Modeling

A. SIGAYOV,

Professor, D.Sc. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

Economic security in the Ukraine european integration process

The main challenges to economic security of Ukraine towards deepening the integration process with the European common market have collaborated. Defined vision of national security in the competitive market openness complexes associated with the provision of a number of basic criteria and standards development – advancing the development of high technology industries comprehensive modernization of the civil society in accordance with the modern paradigm of economic values and information capabilities. Deals indicators and indicators of economic security within the productive forces, technical and economic relations, social mode of production, organizational and economic mechanism and economic relations in the property have analyzed. The main indicators of foreign economic security and financial security threat have definite. The main threats identified corruption, shadowing and socio-economic relations, and structural imbalances of the national economy. There are proposed a complex series of measures to improve the basic macroeconomic indicators.

Keywords: economic security, threats, indicators, lights, components.

Постановка проблеми. У світлі набуття Україною асоційованого членства з ЄС, поглиблення зони вільної торгівлі та лібералізації візового режиму особливої уваги набуває національна економічна безпека. В загальному розумінні безпека – це низький рівень загроз, які можуть перешкоджати стійкому функціонуванню певного суб'єкта. У національній безпеці виділяють три рівні: безпека особи, суспільства і держави, місце і роль яких досить динамічні і визначаються характером суспільних відносин, політичним устроєм, ступенем внутрішніх та зовнішніх загроз. У критичні для нації періоди може домінувати безпека суспільства або держави. Як правило, авторитарні та тоталітарні режими, постійно створюючи такі критичні умови, висувають на перший план безпеку держави за рахунок безпеки особи. А для демократичної країни безпека держави і суспільства є не самоціллю, а функцією забезпечення свободи та безпеки людини. Так, ст. 17 Конституції України зазначає, що «захист суверенітету і територіальної цілісності Украї-

ни, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу», а ст. 3 підкреслює, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6]. Якщо розглядати національну економіку як динамічну систему, що розвивається за рахунок власних вбудованих механізмів, поняття безпеки буде адекватним поняттю усталеності процесу суспільно-економічного відтворення.

Національна економічна безпека передбачає створення не замкнутого, автаркічного національного господарства, а дотримання погоджених норм функціонування світової економіки з врахуванням національних економічних інтересів [1–5, 8–11, 13, 16–19]. У цьому плані проблема національної економічної безпеки має вкрай важливе значення для країн пострадянського простору й тих, що розвиваються. Національна економічна безпека має внутрішній та зовнішній вияви. У країнах з високим рівнем економічного

розвитку за відносно низької самозабезпеченості основними ресурсами і багатьма видами продукції вона гарантується різноманітням зовнішньо-економічних зв'язків. У менш розвинутих країнах на перший план висуваються питання достатньої самозабезпеченості основними видами ресурсів і продукції. Очевидно, що національна безпека – це багатопланове поняття, до якого входять оборона, екологічна, енергетична, продовольча та інші види безпеки. Але не можна досягти будь-якого рівня військової безпеки або соціальної злагоди без міцної та ефективної економіки.

Особливої актуальності питання економічної безпеки набувають в першу чергу для тих країн, економіка яких переживає трансформаційну кризу або в стані переформатування зовнішньоекономічних відносин та зміни стратегічних партнерів. Трансформація будь-якої соціальної системи здебільшого відбувається в кризових умовах (як, наприклад, економіка України), які за певних обставин (зокрема військових конфліктів) можуть перетворитися в безпосередні загрози існування самої системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукова розробка проблем національної безпеки в розвинутих країнах активно проводиться, починаючи з 80-х років ХХ ст. Вагомий внесок у розробку проблем національної безпеки зробили такі американські вчені, як Х. Моргентау, Дж. Кеннан та Р.Е. Осгоот [1, 3, 4], відомі як «реалісти». Головною метою економічної безпеки держави західні автори визначають збереження та зміцнення позицій держави у світовій господарській системі. Так, аналізуючи концепцію економічної безпеки США, слід наголосити на таких її основних напрямках, як підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, зменшення залежності країни від іноземних кредитів, зміцнення її можливостей щодо виконання міжнародних зобов'язань у торговельно-економічній та інших сферах. Важливого значення в цій концепції останніми роками надається забезпеченню національних економічних інтересів США у конкурентній боротьбі із суперниками на світових ринках, а також захисту інтересів держави у високотехнічних сферах.

Японський підхід [14] забезпечення економічної безпеки полягає у формуванні сприятливих умов для стійкого імпорту сировини за якомога нижчи-

ми цінами, зміцненні економічних позицій країни у світовому господарстві, укріплення національної валюти, стратегічно орієнтованій інвестиційній політиці тощо. При цьому зовнішній аспект проблеми безпеки Японії передбачає розширене трактування, включаючи в себе не тільки конкретні моменти, а й філософські значимі поняття. Як зазначав відомий японський економіст, колишній міністр зовнішньої торгівлі та промисловості С. Окіта, шлях до безпеки японського суспільства полягає в тому, щоб «не створювати собі ворогів у світі», щоб розвивати і поглиблювати відносини дружби, співпраці й партнерства з усіма країнами.

Важливий доробок у сфері виокремлення та визначення поняття «економіка безпеки» зробили науковці США та Великобританії. Виникненню власне терміна «економіка безпеки» ми завдячуємо групі американських вчених: саме Д. Олвей, Дж.Р. Голден і Р. Келлі вперше дали тлумачення цього поняття у своїй книзі «Економіка державної безпеки», яка була опублікована у 1984 році [14].

У визначенні економіки безпеки та ідентифікації її методологічних показників важливий вклад вніс також американець А.І. Росе – автор, виданої у 1991 р. праці «Політична економія оборони». Він виділив безпеку політично-економічної діяльності в окрему сферу дослідження. Подібні міркування можна знайти у праці французького вченого Ж. Абена «Політична економія оборони», який, однак, не використовував поняття «економіка безпеки», а лише «політична економія оборони» [11].

Свій внесок у визначення об'єкта економіки безпеки також зробили К. Хартлей і Т. Санлер у праці під назвою «Підручник економіки оброни», виданої у 1995 р., в якій зазначили, що протягом останніх років економіка оборони розширила коло своїх інтересів на невійськові загрози національній безпеці [17].

Серед польських економістів, що займаються проблематикою економічної безпеки, слід виділити таких вчених, як А. Ротфельд, Й. Кукулка, В. Станкевич, З. Стаховяк, М. Сувек, Я. Пвачек, В. Фехлер та ін. Питання національної, в тому числі економічної, безпеки розглядаються в наукових працях вітчизняних вчених В.Г. Андрійчука, Г.Ф. Бінька, О.Г. Білоруса, О.Ф. Белова, З.С. Варналія, О.С. Власика, О.Й. Гончаренка, Б.В. Губського, М.М. Ермашенка, Я.А. Жаліла, Б.М. Лисицина, А.І. Міокія, В.І. Мунтіяна, Сі. Пирожкова,

М.Л. Рубанця, А.С. Філіпенка, Г.Г. Шестопалова, В.Т. Шлемка, О.П. Янішевського та ін. [17].

Основними інституціями, що займаються проблематикою економічної безпеки України, є Рада національної безпеки та оборони України, Національний інститут стратегічних досліджень Адміністрації Президента України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Українська академія зовнішньої торгівлі, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та низка інших державних та наукових установ.

Мета статті. Визначити основні загрози національній економічній безпеці України у зв'язку з поглибленням євроінтеграційних процесів.

Постановка завдання. Проблема економічної безпеки зачіпає інтереси багатьох країн. Як свідчить світовий досвід, збиток економічним інтересам завдається різноманітними засобами: порушенням нормального стану міжнародної торгівлі (застосування ембарго, введення надмірних кількісних і тарифних обмежень, штучне підвищення або зниження цін на ті чи інші товари), створенням перепон на шляху міжнародного руху технологій, порушенням практики комерційної діяльності та ін. Навмисний збиток може завдаватися національній валютній системі країни шляхом заниження курсу національної валюти, заморожування вкладів в іноземних банках, введення кредитних обмежень. Іноколи цілеспрямовано порушується порядок руху капіталу через відмивання брудних коштів, незаконну ревізію або націоналізацію без компенсації власності іноземних інвесторів. До порушень міжнародної економічної безпеки належать організація цілеспрямованого відпливу наукових кадрів і кваліфікованих робітників, невиконання вимог чинної системи міжнародного транспортного сполучення всупереч відповідним угодам. Дедалі частіше порушуються умови екологічної безпеки, що призводить до серйозних економічних втрат. Тому основними завданнями є виявлення небезпек та розробка інструментів їх попередження.

Виклад основного матеріалу. Сучасна світова практика знає такі основні шляхи підтримання економічної безпеки: стримування небажаних дій за допомогою різноманітних засобів тиску, застосування проти порушника практичних засобів впливу на рівні окремих держав. Сюди входить і політичний процес, який завершує

або доповнює силові дії, юридичне оформлює їх. Усі ці заходи потребують певного рівня економічної сили держав, що їх застосовують.

Інший напрям підтримання міжнародної економічної безпеки традиційно передбачає створення рівноваги сил шляхом організації різноманітних об'єднань і блоків на регіональному і міжнародному рівнях. Проте сила стає дедалі менш дійовим засобом примусу, оскільки її використання є надто дорогим. Економічна взаємозалежність звичайно вигідна для обох сторін, а розрив відносин завдає обопільного збитку. Спрямованість зовнішньої і внутрішньополітичної діяльності кожної держави пов'язана з об'єктивними національними інтересами, наявністю загрози цим інтересам і необхідністю протидії такій загрозі. Взаємозв'язок і взаємозумовленість цієї тріади (інтереси, загроза, протидія) є фундаментом національної безпеки [13]. Національна економічна безпека – це захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх несприятливих чинників, що порушують нормальне функціонування процесу внутрішнього відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу самій державі.

Перспективне бачення національної безпеки за умов відкритості конкурентних ринкових комплексів пов'язане із забезпеченням ряду базових критеріїв та стандартів розвитку – випереджального розвитку наукомістких галузей, всебічної модернізації громадського суспільства згідно з сучасною парадигмою економічних цінностей та інформаційними можливостями. Загалом ступінь економічної безпеки залежить від економічного потенціалу країни, його співвідношення з різноманітними господарствами [12, 13]. Економічний потенціал, який утворюють сукупність продуктивних сил суспільства і національне багатство, визначає спроможність держави діяти у світовій економічній системі, справляти на неї певний вплив. Тактика забезпечення економічної безпеки країни – це конкретні способи досягнення такої безпеки, короткотермінової дії інституційних та організаційних структур держави залежно від зміни внутрішніх і зовнішніх умов. У зв'язку з цим попередньо з'ясуємо основні показники економічної безпеки.

Найважливіші індикатори економічної внутрішньої безпеки слід групувати в межах основних підсистем національної економічної системи. Та-

кими індикаторами в межах продуктивних сил є загальноосвітній, професійний, культурний рівні людини–працівника, умови її праці, рівень енергоозброєності праці, економічного мислення, задоволення фізичних потреб, професійна мобільність тощо стосовно основної продуктивної сили; ступінь фізичного та морального зношування техніки, рівень впровадження нових ресурсо-, енергозберігаючих та біотехнологій, забезпеченість населення новітньою медичною технікою, лікарськими препаратами, впровадження предметів праці з наперед заданими властивостями, питома вага верстатів з числовим програмним управлінням, «інтелектуальних роботів», комп'ютерів п'ятого і шостого поколінь та ін., щодо засобів виробництва; питома вага витрат на розвиток науки у ВВП, кількість раціоналізаторських пропозицій, отриманих патентів в межах країни і окремих підприємств та ступінь їх впровадження, обсяг витрат на розвиток науки у розрахунку на одного працівника, наявність наукових лабораторій на великих підприємствах, кількість венчурних підприємств, структура витрат на фундаментальні і прикладні науки, пріоритетність країни в декількох напрямках розвитку світової науки, ступінь захисту інтелектуальної власності тощо [7, 8, 12]. Стосовно такого відособленого елемента продуктивних сил, як наука – це рівень впровадження нових форм організації виробництва і праці, систем заробітної плати, розвитку організаторських навичок у працівників тощо, в межах такого відокремленого елемента продуктивних сил, як форми і методи організації виробництва. Вельми важливим є рівень розвитку інформаційних технологій, зокрема принципово нових засобів передачі інформації, забезпеченості достовірною інформацією (різними її видами) суб'єктів економічної діяльності на мікро- та макрорівні, рівень захисту державних інформаційних ресурсів, створення національних та регіональних інформаційних мереж, входження в міжнародну інформаційну систему Інтернет, в т.ч. передусім великих підприємств, розробка системного програмного забезпечення тощо в межах такого найновішого елемента продуктивних сил, як інформація. Показником національної економічної безпеки є ступінь використання нетрадиційних джерел енергії, рівень наукових досліджень на шляху до освоєння термоядерної енергії та ін.

Основними індикаторами економічної безпеки в межах техніко-економічних відносин є ступінь

участі у міжнародному поділі праці, зокрема у міжнародній спеціалізації та кооперуванні виробництва, чисельність вітчизняних транснаціональних корпорацій з центром базування в Україні, рівень національної концентрації виробництва, що дозволяє конкурувати вітчизняним підприємствам з іноземними транснаціональними корпораціями тощо.

В межах технологічного способу виробництва (єдність продуктивних сил і техніко-економічних відносин) найважливішими показниками економічної безпеки є ступінь технологічного відчуження працівників від засобів виробництва, рівень відкритості або закритості національної економіки (що залежить від частки національного виробництва у світовому в співставленні з часткою країни у світовій торгівлі, в т.ч. торгівлі наукомісткою продукцією, послугами тощо), співвідношення між трьома технологічними способами виробництва (що базуються на ручній, машинній та автоматизованій праці), показники енергоємності, фондомісткості, матеріаломісткості виробництва, рівень екологічного забруднення, продовольчої, сировинної, енергетичної безпеки держави тощо.

В межах організаційно-економічних відносин індикаторами економічної безпеки є рівень розробки та впровадження сучасних маркетингових досліджень, особливо міжнародного маркетингу, наявність відповідних кадрів, використання у менеджменті передових організаційних форм управління підприємствами, рівень підготовки менеджерів та запровадження ними сучасних принципів та вимог управління найманими працівниками, раціональне використання передового зарубіжного досвіду у цій сфері та ін.

В межах організаційно-технологічного способу виробництва (який є єдністю технологічного способу виробництва і організаційно-економічних відносин) показниками економічної безпеки є рівень планомерно продуманої структури продуктивних сил, в т.ч. наукових установ, які ведуть наукові дослідження і розробки в різних секторах економіки, організація центральних та регіональних міністерств і відомств у цій сфері, галузевих науково-дослідних інститутів, організація наукових закладів, медичних установ, інформаційних центрів тощо; рівень раціональної структури техніко-економічних відносин в т.ч. установ і відомств, міжнародних організацій, які забезпечують пошук іноземних партнерів та ефективне функціо-

нування міжнародного поділу праці в одиничній та особливій формах; організацію різних видів маркетингу (наприклад, маркетингу за географічним принципом, матрична організація тощо).

В сфері відносин господарської власності індикаторами економічної безпеки є оптимальне співвідношення між типами і формами власності, ступінь їх економічної реалізації, що виражається передусім у привласненні маси прибутку по відношенню до чисельності зайнятих, ступінь реалізації власності людини–працівника і людини–власника на робочу силу загалом та оптимальне співвідношення в такій реалізації між різними категоріями працівників, наявність потужних та стабільних стимулів до праці, раціональний поділ на необхідний та додатковий продукт (ступінь експлуатації найманої праці, помірність інтенсивності праці), справедлива податкова система, оптимальний рівень монетизації економіки, рівень безробіття, раціональне управління власністю на мікро– та макрорівні та інше.

В сфері суспільного способу виробництва (який є результатом діалектичної взаємодії продуктивних сил та відносин економічної власності, з одного боку, техніко–економічних та організаційно–економічних відносин, з іншого боку) показниками економічної безпеки є рівень розвитку економічної та соціальної інфраструктури, доходи населення, ступінь відповідності між продуктивними силами і відносинами економічної власності.

В межах господарського механізму основними індикаторами економічної безпеки є оптимальне співвідношення між ринковими та державними важелями регулювання економіки, між адміністративними, правовими і економічними важелями державного регулювання, ступінь досконалості механізму використання економічних законів, механізму вирішення економічних суперечностей, всебічного розвитку людини, забезпечення ефективної взаємодії всіх підсистем та елементів економічної системи.

В сфері економічного способу виробництва, який є органічною єдністю продуктивних сил, економічних відносин і господарського механізму (а отже синонімом економічної системи), індикаторами безпеки є рівень та якість життя, темпи економічного зростання, темпи інфляції, ступінь розвитку тіньової економіки, державний борг, дефіцит бюджету, рівень конкурентоспроможності країни, сальдо платіжного балансу, зовніш-

ній борг, оптимальне співвідношення між різними економічними укладами.

Основними показниками зовнішньої економічної безпеки країни є активна участь у міжнародному поділі праці, позитивне сальдо зовнішньої торгівлі наукомісткими товарами, патентами, ноу–хау, виражена зовнішньо економічна політика (поєднання протекціонізму і лібералізму), відсутність залежності від єдиного джерела постачання сировини, енергетичних ресурсів, використання власної моделі соціально–економічного розвитку (не нав'язаної міжнародними організаціями), вхідження у справедливі економічні союзи та інше.

Отже, основними складовими економічної безпеки можна вважати:

1. Здатність забезпечувати сталий розвиток національної економіки за допомогою комплексу інструментів та практичних можливостей гарантувати процес економічного відтворення в суспільстві у контексті міжнародної конкуренції та постійно триваючих змін в умовах виробництва.

2. Наявність ефективних можливостей підтримувати стабільний стан соціально–економічної системи шляхом захисту власності в усіх її формах, підтримання достатніх умов та гарантій для підприємницької активності, запобігання тенденціям, які потенційно здатні порушувати макроекономічну, фінансово–монетарну рівновагу, погіршувати добробут населення, здатність підтримувати науково–технічні розробки, впроваджувати новітні технології, інновації, забезпечувати надходження до країни технологій, ноу–хау, передових методик управління, створення нових закладів, якщо цього вимагають умови НТП, підвищення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників і населення в цілому.

Основними показниками економічного розвитку, а відповідно – статтями в переліку пунктів економічної безпеки є абсолютний рівень і динаміка ВВП країни. Ось чому довготривалим цілям національної економічної безпеки відповідає забезпечення стабільного щорічного приросту ВВП. Проте до останнього часу в Україні не створено цілісної системи організації економічної безпеки держави. Вкрай недосконала її нормативно–правова база. На законодавчому рівні перелік загроз економічній безпеці, сформульований у Законі «Про основи національної безпеки України», був прийнятий ВР України лише у червні 2003 року. Проте до цього часу не затверджено проект Стра-

тегії забезпечення економічної безпеки України, який розроблено Кабінетом Міністрів, не розпочато роботу над Національною програмою економічної безпеки. Все це призводить до того, що впродовж тривалого часу економічна політика в державі здійснювалася без врахування існуючих загроз економічній безпеці, необхідних експертних оцінок та відповідного моніторингу.

Сутність економічної безпеки реалізується в системі певних критеріїв і показників. Критерій економічної безпеки можна визначити як оцінку стану економіки з точки зору найважливіших процесів, які відображають зміст економічної безпеки. Ця оцінка базується на аналізі: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів, капіталу і праці, за яким небезпеки внутрішнього і зовнішнього характеру зводяться до мінімуму.

Для економічної безпеки особливого значення мають порогові значення показників, тобто такі, недотримання яких заважає нормальному розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування руйнівних тенденцій в сфері економічної безпеки. Зокрема по відношенню до внутрішніх загроз – це рівень безробіття, розрив у доходах між найбільш і найменш забезпеченими групами населення, темпи інфляції. З точки зору зовнішніх загроз як індикатори можуть виступати гранично допустимий рівень державного боргу, збереження або втрата позицій на світовому ринку, залежність національної економіки та її найважливіших секторів (включаючи оборонну промисловість) від імпорту техніки, комплектуючих виробів або сировини.

Серед показників економічної безпеки доцільно виділити наступні, які характеризують:

- природно-ресурсний, виробничий та науково-технічний потенціал країни;
- адаптивність господарського механізму та його залежність від таких факторів, як рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішню і зовнішню заборгованість;
- динаміка економічного росту (структура виробництва та доходу, показники об'ємів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства і динаміка окремих галузей, капіталовкладення тощо);
- якість життя, що може оцінюватись за показниками ВВП на душу населення, рівнем дифе-

ренціації доходів, забезпеченістю основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатністю населення та станом навколишнього середовища.

Нині низька ефективність та несприятлива структура зовнішньої торгівлі товарами, відсутність помітних успіхів у залученні вітчизняного науково-технічного та інтелектуального потенціалу до сфери міжнародних економічних відносин є чинниками, що погіршують економічне становище держави. Поки що зберігається розрив між низькою експортною спроможністю та великою імпоротною залежністю економіки (зокрема у сфері енергозабезпечення), що обумовлює зростання дефіциту платіжного балансу, обмежує зовнішньоекономічну спеціалізацію та все більше загрожує економічній безпеці держави.

Розглянемо види загроз економічній безпеці України, у т.ч. в її інтеграційних процесах. Основними загрозами економічній безпеці України є наступні.

В інституційній сфері – це недостатня ефективність гілок влади: суперечливість чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема ринкової інфраструктури, утвердження ефективного конкурентного середовища, незбалансованість кадрового потенціалу, нероздільність відносин бізнесу та влади за домінування останньої. Зрощування влади (в усіх її формах) та бізнесу є основним підґрунтям корумпованості економіки, системної бюрократизації. У деструктивних формах здійснюється роздержавлення та приватизація, в тому числі й землі. Однією з найгостріших проблем, що стримує економічне зростання, є криза корпоративного управління, яка унеможливорює ефективну реструктуризацію підприємств, розвиток фондового ринку, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т.ч. і для іноземних інвесторів. Також деструктивною для економічної безпеки є слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень, що створює сприятливе середовище для зростання корупції, дискредитує державну регуляторну політику.

У соціальній сфері – в декілька разів занижена вартість робочої сили – одного із основних виробничих ресурсів. Наслідком цього є низька платоспроможність населення, відсутність стимулів зростання його кваліфікаційного потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу, глибока диференціація доходів населення. За

роки реформ в Україні життєвий рівень знизився в 25–35 разів. За даними ООН, Україна за рівнем життя опинилася на 157 місці із 160 проаналізованих країн світу. Співвідношення багатств 10% самої багатшої частини населення до багатства такої ж чисельності бідного населення в Євросоюзі становить 6:1, а в Україні – 40:1. Зарплата українського вчителя становить 30–50 доларів на місяць, тоді як зарплатня вчителя в країнах ЄС 1000–2000 доларів.

З 1994 р. в Україні сформувалася усталена тенденція до зменшення чисельності населення країни (у середньому на 400 тис. щорічно): показники смертності перевищують відповідні показники народжуваності, а очікувана тривалість життя знизилася з 65,6 років для чоловіків та 74,9 для жінок у 1990 р. до 61,5 та 73,2 відповідно у 2017 р., що є одним з найнижчих показників у Європі (наприклад, у Німеччині очікувана тривалість життя становить відповідно 74,5 та 80,5 років).

Погіршуються показники здоров'я населення. З 1995 р. в Україні триває епідемія туберкульозу, невпинно поширюється захворюваність на ВІЛ/СНІД, збільшується кількість осіб, що вживають наркотичні та психотропні речовини. Ці та інші чинники суттєво погіршують відтворення робочої сили, її якісні параметри та трудовий потенціал.

Загрози фінансовій безпеці. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційній перебудові національної економіки. Низький рівень розвитку фондового ринку не дозволяє зробити його ефективним інструментом мобілізації інвестиційних ресурсів, а відтак і політики економічного зростання. Зберігається структурна розбалансованість державних фінансів, їх суто фіскальна спрямованість; не зменшується взаємна заборгованість підприємств та організацій. Україна поки що не посіла належного місця в міжнародному русі капіталів, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою економічного зростання та структурної перебудови.

Тінізація та корумпованість економіки, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. При існуючому рівні тінізації економіки вже можна говорити про існування системи розширеного відтворення тіньових економічних відносин в Україні. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової

економіки є криміналізація суспільства. Водночас тінізація економіки формує негативний імідж держави, стримує торговельно-економічні відносини українських підприємств із зарубіжними партнерами та гальмує євроінтеграційний рух України.

Структурні диспропорції. Йдеться про надзвичайно енергоємний промисловий комплекс, велику залежність національної економіки від імпорту, нераціональну структуру експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості, критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, АПК, системах життєзабезпечення, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України. Якщо у 1991 р. частка металургії у ВВП України складала 25,6%, то у першій декаді 2000-х рр. – вже менше 35%. Енергоємність виробництва значно зросла: у 1991 р. складала 0,8 кг умовного палива на 1 долар ВВП, у 2010-х рр. – вже перебільшувала 2 кг, тоді як у ЄС енергоємність виробництва складає 0,2 кг, тобто у 10 разів менше.

Відсутність стратегії інноваційного розвитку. За роки реформ не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації існуючого науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності.

Застарілість виробничої інфраструктури. Десятки років без оновлення експлуатується обладнання нафто- і газодобувної, нафтопереробної промисловості та транспортної інфраструктури. Наприклад, 14% залізничних мостів знаходяться у незадовільному стані, 46% – не відповідають правилам експлуатації. Суттєвого оновлення потребує ГТС України.

Загрозами економічного формату є також рівень безробіття, темпи інфляції (поточні ціни у співвідношенні з базовим індикатором цін), зовнішній і внутрішній національний борг (співвідношення між рівнем боргу та обсягами джерел прибутків, валютних надходжень, наприклад, річним експортом).

Макро– та мікрорівневий контекст економічної безпеки. Визначення геоекономічних орієнтирів формування відкритої економіки України є одним з найгостріших питань економічної безпеки держави в контексті євроінтеграційних процесів. Тому, оцінюючи ситуацію на макрорівні, зокрема в українському експорті, можна сказати, що він не відповідає ані економічному потенціалу за валовими показниками, ані господарсько–технологічній структурі, ані галузевому розподілу, ані рівню кадрового корпусу. За наявності великого наукового потенціалу майже відсутнім є високотехнологічний експорт продукції наукомісткого виробництва, а присутній сировинний, енергоємний характер товарної структури експорту. Це не тільки не відповідає тенденціям світового експорту, а й консервує високу залежність як від поставок енергоносіїв, так і від імпорту високих технологій. Небезпечним явищем є регіональна асиметрія в територіальному розміщенні експортних потужностей – понад 50% експорту України забезпечували тільки чотири області – Донецька, Луганська, Дніпропетровська та Одеська, проте ця частка суттєво знизилась завдяки військовим діям на Донбасі. Тому необхідно сприяти збільшенню експорту складного технологічного виробництва, зокрема електрозварювання, порошкової металургії, створення нових, надтвердих, високоякісних матеріалів, складно–профільного прокату, переходити від експорту промислової та сільськогосподарської сировини до експорту продукції її переробки. Надзвичайно актуальною є технологічна реконструкція підприємств чорної металургії з метою збільшення частки електросталеливарного виробництва (зараз воно становить менше 3%), а також продукції безперервного лиття (до 7% в Україні порівняно з 74% у світі та ще більшою її питомою вагою в індустріально розвинутих країнах).

Необхідно здійснювати заходи, спрямовані на реалізацію існуючих та створення нових експортних можливостей щодо послуг на експорт. Важливу роль тут повинна відігравати транспортна галузь, зокрема річковий та морський флот, розташовані на українській території залізниці та трубопроводи. Кардинальним напрямом роботи щодо створення більш сприятливих параметрів економічної безпеки є прийняття обґрунтованої імпоротної стратегії, що повинно сприяти перетворенню імпорту на дійовий фактор технологічної

реконструкції української промисловості за рахунок диверсифікованої митної політики – розроблення тарифів згідно з інтересами національної промисловості, конкретних виробників високотехнологічної, зокрема експортної продукції.

Макроекономічна енергетична безпека держави – це можливість надійно забезпечувати потреби національного господарського комплексу паливно–енергетичними ресурсами, які є достатніми для підтримки життєдіяльності відповідних галузей і видів виробництва та соціальної сфери. Однак факторами, які загрожують державним інтересам в енергетичній сфері, залишаються: надзвичайно висока енерговитратність виробництва; неефективне споживання електроенергії; невідповідність сучасним вимогам потужностей нафто– та газопереробної галузі, їх аварійність; збереження неефективних збиткових шахт; імпортна залежність від Росії та Туркменістану; несприятливі умови функціонування українських АЕС, які значною мірою виробили свій ресурс; відсутність ефективної державної стратегії щодо впровадження альтернативних видів енергетики та оптимізації споживання енергоносіїв з інших країн.

Потенційно вразливою для національної економіки є валютно–фінансова сфера, специфікою якої стала криза неплатежів, виникнення значної заборгованості із заробітної плати та з інших соціальних виплат, бюджетний дефіцит. Для досягнення належного рівня економічної безпеки держави необхідна трансформація ідеології взаємовідносин України та міжнародних фінансово–кредитних установ, використання допомоги яких є необхідним для динамізації економічного розвитку та структурної трансформації економіки в Україні. Але реалізація відповідних програм можлива лише з урахуванням національних особливостей та макроекономічної і фінансової ситуації на основі максимальної гарантованості національних інтересів України.

Суттєву небезпеку для фінансового ринку країни становлять безконтрольні коливання короткотермінових капітальних інвестицій внаслідок зростання та зменшення відсоткових ставок на світових фінансових ринках. Принаймні повна лібералізація транскордонного руху таких інвестицій не повинна сприйматися як цільова функція ефективної ринкової системи як такої. У сучасному світі обсяги «гарячих грошей», короткотермінові капітали вже на порядок перевищують

фінансову потужність центральних банків та національних урядів. Тільки типовий щоденний обсяг валютних угод, який може перевищувати 1 трлн. дол., дорівнює приблизно 80% усіх міжнародних валютних резервів. Щодо порівняння обсягів валютних спекуляцій та обсягів світової торгівлі, то тут перевага перших перед другими приголомшує і становить більше ніж 50 разів.

Несприятливою залишається динаміка припливу та відпливу капіталу для України. При великих обсягах інвестицій у вітчизняну економіку, що пояснюється передусім несприятливим інвестиційним кліматом, відбувається нелегальний відплив капіталу з України. Необхідною є оптимізація правового режиму всередині країни, яка сприятиме оздоровленню міжнародного інвестиційного процесу.

Одним із важливих компонентів національної економічної безпеки стає ступінь інтегрованості окремої країни в міжнародний господарський простір. Залучення певних країн до тих або інших угруповань об'єктивно сприяє тенденціям зростання, скорочує технічні та трансакційні витрати. Найбільш актуальними для України є динамічні взаємовідносини з єдиним європейським ринком, з вільним внутрішнім переміщенням товарів, послуг, капіталів та людей, єдиною європейською валютою та Європейським банком.

Враховуючи обсяги поточного зовнішнього боргу України, необхідно вжити комплекс заходів та забезпечити поліпшення низки базових макроекономічних показників. Ідеться передусім про наступне:

- збільшення експорту, зокрема за рахунок технологічної модернізації та організаційної оптимізації;
- раціоналізацію імпорту, передусім за рахунок оптимізації енергоспоживання в країні;
- правову невідрегульованість, нормативну непослідовність;
- реструктуризацію (за тими або іншими векторами зобов'язань) боргів;
- збільшення чистого припливу прямих іноземних інвестицій;
- відсутність прийнятної системи фінансових гарантій;
- мобілізацію додаткових фінансових ресурсів, зокрема приватних, на виплату боргів;
- збільшення фінансової допомоги з боку зовнішніх кредиторів;
- легалізацію і залучення до банківського обороту «тіньового» валютного капіталу.

Проблема національної безпеки існує не лише на макроекономічному, а й на мікроекономічному рівні [7, 12]. Мікроекономічними чинниками національної небезпеки є такі: нестача коштів; сумнівні методи комерційної діяльності; розбалансованість системи платежів; орієнтація багатьох СП на випуск застарілої продукції, що консервує технологічну відсталість відповідних галузей та ускладнює вихід з цією продукцією на зовнішні ринки; надання зарубіжним партнерам надто великих, інколи виключних прав на реалізацію на зовнішньому ринку продукції українського партнера або продукції спільного з українським партнером виробництва; нееквівалентність фінансового та недостатність технологічного внеску іноземних компаній при здійсненні спільних виробництв; недостатнє розроблення українськими суб'єктами підприємництва текстів зовнішньоекономічних контрактів, як того вимагають умови можливого ризику; нестача висококваліфікованих профільних працівників, низька компетентність суб'єктів міжнародної економічної діяльності України на комерційному та регулятивному рівні, через що не вдалося забезпечити належні обсяги та ефективність співробітництва; також відбувається продаж товарів за заниженими цінами; криміногенна ситуація, особиста небезпека підприємців; численні зловживання з боку вітчизняних комерційних агентів, які часто намагаються вивезти товар контрабандою, не сплачуючи мита в державну казну.

В сучасних умовах рух шляхом подальшої лібералізації й взаємної економічної залежності стає ключовим чинником конкуренції між країнами, забезпеченням стабільності і гарантованого безпечного національного розвитку. Головним стратегічним напрямом національної безпеки України є інтеграція у європейські структури, включаючи й структури безпеки. Важливим напрямком стратегії національної безпеки України є розвиток механізмів регіонального співробітництва. Україна відома своєю ініціативною позицією в таких регіональних структурах, як Центральноевропейська ініціатива, Чорноморське Економічне Співтовариство, Карпатський Єврорегіон, Єврорегіон Буг. Вбачаючи в регіональних структурах значний потенціал зміцнення регіональної стабільності, Україна виступила в рамках ОБСЄ та ЦЄІ за об'єднання зусиль цих двох структур у питаннях зміцнення стабільності та безпеки в Центрально-Східноєвропейсько-

му регіоні. Українська сторона успішно співпрацює з Радою країн Балтійського моря. На сьогодні співпраця в рамках регіональних структур охоплює всі держави на просторі від Балтійського до Чорного морів. Україна виступає за розвиток активного обміну досвідом і координації зусиль цих структур, спрямованих на зміцнення європейської стабільності й безпеки. У рамках означених процесів швидко розвивається і зміцнюється співпраця України і Польщі, яка здатна залучити треті країни, наприклад, Литву і Румунію. При цьому сфера регіональних інтересів України поширюється не тільки на Центрально-Східноєвропейські структури, а й на ті, що об'єднують країни Чорноморського та Середземноморського басейнів.

Висновки

Основними загрозами національній економічній безпеці України на шляху євроінтеграційних процесів залишаються: маргінальна відкритість національного господарства, висока енергоємність виробництва, непомірне податкове навантаження, значний тіньовий сектор, рівень прихованого безробіття, неефективне управління власністю на макро- і мікрорівні, недостатній рівень розвитку економічної та соціальної інфраструктури, рівень та якість життя, низькі темпи економічного зростання, високі темпи інфляції, величезний державний зовнішній і гарантований борг, хронічний дефіцит бюджету, низький рівень конкурентоспроможності країни, монополізація окремих сфер господарської діяльності. Поки що зберігається і навіть за певними показниками зростає розрив між експортною спроможністю та імпоротною залежністю економіки (зокрема у сфері енергозабезпечення), що обумовлює зростання дефіциту платіжного балансу, обмежує зовнішньоекономічну спеціалізацію та все більше загрожує економічній безпеці держави. Недостатня ефективність гілок влади: суперечливість чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку можуть посилити наслідки потенційних загроз, зокрема рівень корупції та криза корпоративного управління унеможлиблює ефективну реструктуризацію підприємств, розвиток фондового ринку, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т.ч. і для іноземних інвесторів. Найбільш актуальним для України є формування захищеного внутрішнього ринку з нетарифни-

ми обмеженнями єдиного європейського ринку з вільним внутрішнім переміщенням людей, товарів, послуг та капіталів. Підключення України до цього ринку означає створення для неї нової системи гео економічних пріоритетів та викликів.

Список використаних джерел

1. Гапонюк О.І. Глобалізація та економічна безпека України // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип.1. – Т.1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
2. Геець В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М.Геець, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк. –Х.: ВД «Інжек», 2006. – 240 с.
3. Глобалізація і безпека розвитку / Монографія / О.Г. Білоус, Д.Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
4. Губський Б.В. Пріоритети забезпечення економічної безпеки в контексті глобалізації української економіки // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу / Відп. Ред. С.І.Пирожков, Б.В.Губський, А.І.Сухоруков. – К.: Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, 2001. – С.121
5. Економічна безпека України: геополітичні та євроінтеграційні виміри. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lubbook.org/book_597_glava_6_Rozd%D1%961%C2%AOV%DO%86.EKONOM%DO%86CHN.html
6. Кириченко О.А. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України / О.А. Кириченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – С. 54–59.
7. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/lyashenko_1_druk-43fc7.pdf
8. Ляшенко О.М. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах глобалізації // Вісник Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль: Економічна думка. – № 5. – 2007. – С.357–359.
9. Похилюк В.В. Держава в транзитивній економіці: регулювання економіки, аналіз та стан економічної безпеки: / В.В. Похилюк. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 403 с.
10. Похилюк В. Економічна безпека країни в епоху глобалізації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2009/05/3.pdf>

11. Предборський В.А. Економічна безпека держави / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

12. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: [монографія] / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

13. Стеценко С.П. Закономірності формування мезоекономічного рівня економічної безпеки / С.П. Стеценко // Ефективна економіка. – 2013. – №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2495>.

14. Тереховська В.І. Генезис економічної безпеки держави / В.І. Тереховська // Наук. вісн. КНТУ. – 2007. – №3 (25). – С. 14–18.

15. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І. М. Чучка, Р. І. Молдавчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №9(111). – С. 92–98.

16. Чубукова О.Ю., Воронкова Т.Є. Система економічної безпеки (Екосестейт): сутність, структура. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3169>

17. Яремко Л.А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний аспект [монографія]: / Лариса Адольфівна Яремко; Нац. ін-т стратегіч. дослідж., Львівськ. комерц. акад. – Л.: Львівськ. комерц. акад., 2007. – 523 с.

УДК: 330.341.1

М.С. ШКОДА,

к. е. н., доцент кафедри підприємництва та бізнесу
Київський національний університет технологій та дизайну

Теоретичні концепції економічного розвитку як економічної категорії

У статті обґрунтовано теоретичні концепції економічного розвитку інноваційної економіки. У процесі дослідження теоретичних концепцій економічного та інноваційного розвитку визначено, що запорукою гідного стратегічного розвитку України в умовах інтеграції в сучасний геополітичний простір є успішне функціонування державної інноваційної політики, її перетворення на комплекс заходів з управління наукою і технологіями, що є ключовим елементом всієї системи державного регулювання інноваційного розвитку економіки країни.

Ключові слова: інноваційна модель розвитку, державна інноваційна політика, державне регулювання, інноваційна діяльність.

М.С. ШКОДА,

к. э. н., доцент кафедры предпринимательства и бизнеса
Киевский национальный университет технологий и дизайна

Теоретические концепции экономического развития как экономической категории

В статье обоснованы теоретические концепции экономического развития инновационной экономики. В процессе исследования теоретических концепций экономического и инновационного развития определено, что залогом достойного стратегического развития Украины в условиях интеграции в современном геополитическом пространстве является успешное функционирование государственной инновационной политики, ее превращения в комплекс мероприятий по управлению наукой и технологиями, является ключевым элементом всей системы государственного регулирования инновационного развития экономики страны.

Ключевые слова: инновационная модель развития, государственная инновационная политика, государственное регулирование, инновационная деятельность.

M. SHKODA,

associate Professor of Entrepreneurship and Business
Kyiv National University of Technology and Design

Theoretical concept of economic development as an economic category

In the article the theoretical concepts of economic development of innovative economy. The study of the theoretical concepts of economic and innovative development is determined that the key to a